

गतिमान संतुलन

संपादक : दिलीप कुलकर्णी

भूमिका

'निसर्गस्नेही जीवनशैली' आणि 'पर्यावरणस्नेही विकासनीती' ह्यांचा पुरस्कार करणारं, त्या दृष्टीनं विचार आणि कृति-कार्यक्रम पुढे ठेवणारं हे माध्यम आहे. आत्मपरिवर्तनाच्या ह्या प्रयत्नांत आपणही सहभागी व्हा आणि इतरांनाही सहभागी करून घ्या.

ग.सं.च्या गेल्या अंकात 'आंदोलन शाश्वत विकासासाठी' ह्या

मासिकाच्या संपादिका सुनीती सुर. ह्यांचं सविस्तर मनोगत छापलं आहे. त्यांनी केलेलं विवेचन आणि त्यांच्या ग.सं.कडून असलेल्या अपेक्षा ह्यांच्या संदर्भात ह्या वेळेस काही लिहावं असा मानस आहे.

* * *

त्यांचा पहिला मुद्दा असा आहे : 'ग.सं. हे विशेषतः शहरा-निमशहरा-तल्या मध्यमवर्गीय समाजाला अपील करू शकतं. हे कमी आहे असं नाही; पण अपुरं मात्र आहे. ग.सं.कडे किततीही अधिक पर्याय व क्षमता आहेत.'

—ग.सं.ची 'मध्यमवर्गीयता' मला संपूर्णपणे मान्य आहे. जगभरातला हाच अनुभव आहे की, मध्यमवर्गीय प्रबोधन होऊन तो समाज बदलतो. सुनीतीताईनीच म्हटल्याप्रमाणे खालचा ६०-७०% आणि वरचा १०% वर्ग हा प्रबोधनाच्या कक्षेबाहेरच राहतो. खालचा वर्ग अगतिकतेपोटी

पर्यावरणाची हानी करत जगतो. त्याचे उपभोग खरं तर आवश्यकतेपेक्षाही कमी आहेत. ते आणखी कमी करा हे त्यांना सांगताच येणार नाही. त्यांचं प्रबोधन झालं असं मानलं, तरी त्यांच्यापुढे काही पर्यायच नाही.

जो वरचा १०%चा अतिश्रीमंतांचा गट आहे, त्याची प्रबोधनाचे विचार समजण्याची क्षमता आहे. पण, तो त्यांच्याकडे दुकूनही बघणार नाही. अफाट पैसा, नि त्याआधारे घेता येणारे अमाप उपभोग हेच त्यांचं जीवन आहे.

त्यामुळे, 'माझ्या विचारांत आणि जगण्यात काहीतरी चूक आहे, चुटी आहे, दोष आहेत, नि ते दूर करून व्यक्तिविकासाच्या पायऱ्या चढत मला वर-वर जायचंय' असं वाटणारे लोक अत्यल्पच असणार. 'माझी जीवनशैली निसर्गस्नेही हवी' असं सर्व मध्यमवर्गीयांनाही वाटत नाही. त्यामुळे ग.सं.चा,

चळवळ आणि साधना

वा माझ्या ग्रंथांचा प्रभावगट हा 'काही विखुरलेले मध्यमवर्गीय' असा छोटा राहणार हे गृहीतच धरलेलं आहे. ती 'घालून घेतलेली' मर्यादा नसून 'स्वाभाविकपणेच पडणारी' अशी मर्यादा आहे. खरं तर, मी विचार पुढे ठेवतो आहे ते सर्वांसाठी आहेत. वैश्विक आहेत. सर्व जगाचीच विकासाची संकल्पना 'सम्यक्' असायला हवी. सर्व राष्ट्रांचीच विकासासाठी पर्यावरण-स्नेही हवी. जगातल्या सर्वच मानवांची जीवनशैली निसर्गस्नेही हवी. मी हे 'जगापुढे' ठेवण्याचं काम (यथाशक्ती) केलं. पण, जगातल्यापैकी फारच थोडे लोक हे सर्व जाणू इच्छितात—करू इच्छितात हे वास्तव आहे. ते स्वीकारायचं.

हे कार्य करताना माझ्या मनात 'नदी' हा आदर्श असतो. ती आपल्या पद्धतीनं, आपल्या वेगानं, आपल्या मार्गानं वाहत असते. तिचं पाणी सर्वांसाठी उपलब्ध असतं. ज्याला तहान लागेल, त्यानं तिच्याकडे जायचं नि पाणी प्यायचं. मला चिंतनातून जे विचार स्फुरले, ते मी असेच सर्वांसाठी म्हणून उपलब्ध करून ठेवले आहेत. 'पावसा'चा आदर्श समोर ठेवून ते सर्वदूर पोचवण्याचेही प्रयत्न मी आणि पौर्णिमानं केले; पण त्यातून फारच थोडं काही साध्य झालं.

कोणतंही कार्य करताना त्यात कर्त्याच्या 'स्वभावा'चा भाग खूप मोठा असतो. प्रत्येकाची एक विशिष्ट पिंडप्रकृती असते. माझ्यात 'चळवळीतला कार्यकर्ता' होण्यासाठीचे गुण नाहीत. मला शांतपणे जगायला आवडतं. अभ्यास, वाचन, चिंतन, लेखन हे करायला आवडतं. व्याख्यानं घायलाही आवडत असलं, तरी तीही अधूनमधूनच असावीत असं वाटतं. 'झंझावाती दौरे' ही मला मानवणारी गोष्ट नव्हे. दिनचर्येतील नियमितता मला आवडते, आवश्यक वाटते. पण, तरीही समाजाप्रति, निसर्गाप्रति माझं काही कर्तव्यही आहे. त्यामुळे, 'स्वधर्म' आणि 'युगधर्म' ह्यांची 'स्वभावा'शी सांगड घालत माझा सध्याचा मार्ग निश्चित झाला. ह्या बंधनांमुळे कदाचित काही क्षमता असूनही वापरल्या जात नाहीत असं होईलही. व्यक्तिगत आणि कौटुंबिक जीवनाकडे दुर्लक्ष करून मला समाजकार्य करायचं नव्हतं. शिवाय, त्यासाठीचं अर्थार्जनही माझं मलाच करायचं होतं. ह्या सगळ्याची सांगड घालत सध्याच्या कार्याचं स्वरूप आणि व्याप्ती निश्चित झाली आहे.

थोडं वेगळ्या शब्दांत सांगायचं, तर विचार आणि आचारांमधलं परिवर्तन ही 'साधना' असते. मला चळवळीपेक्षा अशा साधनेत रस आहे. चळवळीची आवश्यकता वा महत्त्व मलाही पटतं; पण, मला स्वतःच्या आणि सर्वांच्या आत्मपरिवर्तनाचं महत्त्व

सर्वोपरी वाटतं. आजची परिस्थिती पूर्णतः विपरीत असल्यानं अशा आत्मपरिवर्तनाची व्यापक चळवळ उभी राहणं अवघडच आहे; पण, तिच्यासाठीचं वैचारिक पाथेय उपलब्ध करून ठेवण्याचं समाधान मला सदैव असेल. हे पाथेय उपलब्ध करून देण्याचं कार्य करतानाच स्वतःच्या जीवनातलं परिवर्तन हेही आम्हाला अत्यंत महत्त्वाचं वाटत होतं. 'कार्य' होवो-न होवो : किमान आपलं जगणं तरी शक्य तितकं निसर्गस्नेही झालं पाहिजे असा आमचा आग्रह होता. आत्मपरिवर्तनाच्या साधनेला प्राथमिकता देऊन आम्ही समाजपरिवर्तनाचे प्रयत्न केले.

ह्या भूमिकेचा परिणाम ग.सं.वरही निश्चित झालेला आहे. त्याचं स्वरूप प्रामुख्यानं 'वैचारिक' असंच राहिलं आहे. तो एक 'व्यक्तिगत' प्रयत्नच होऊन राहिला आहे. सुनीतीताई म्हणतात तसा 'समविचारींची जोडणी करण्याचा वा अशा सर्व कार्याचं माध्यम बनण्याचा' हेतूच माझ्या मनात कधी नसल्यानं ग.सं.नंही ते उद्दिष्ट कधीच डोळ्यांपुढे ठेवलं नाही. एका आडबाजूच्या खेड्यात, आधुनिक संपर्क-साधनांशिवाय राहत असताना अशा प्रकारचं जोडणीचं कार्य होणं मला असंभवच वाटतं.

* * *

दुसरी गोष्ट अशी की, चळवळी आवश्यक असल्या, तरी त्यांच्याही काही मर्यादा आहेतच. चळवळीमधून मूलभूत वैचारिक परिवर्तन होतंच असं नाही. एखाद्या 'इशू'वर चळवळ होते; ती यशस्वी झाल्यास तेवढ्यापुरता न्याय मिळतो. पण, त्यावेळी अन्यायाच्या आणखी दहा घटना घडलेल्या असतात. रोज नवा अन्याय, शोषणाचं रोज नवं ठिकाण—नवी पद्धत, अन् ते रोखण्यासाठी रोज नवी चळवळ—नवी आंदोलनं. ह्यातून समस्या खऱ्या अर्थानं सुटतात का? जोवर माणूस बदलून त्याची शोषण, अन्याय, भ्रष्टाचार करण्याची प्रवृत्तीच नाहीशी होत नाही, तोवर असे लढे संपणारच नाहीत. म्हणूनच माझा प्रयत्न आत्मपरिवर्तनातून माणूस बदलण्याचा राहिला. माझ्या ताकदीनुसार मी लढत राहिलो : ती ताकद केविलवाणेपणानं अपुरी आहे, हे ठाऊक असूनही. मी मांडलेल्या विचारांचा प्रभाव पडून काही जण तरी आत्मपरिवर्तनाला निश्चितच प्रवृत्त झाले, ह्याचं समाधान मला आहे. ते 'साधने'ला लागले. ते पुढे जात राहतील, अन् त्यांच्या प्रभावानं आणखीही काही.

जीवनशैली-परिवर्तनाच्या, संयमित उपभोगाच्या ह्या साधनेचं आणखी एक वैशिष्ट्य आहे : ही साधना निव्वळ 'पर्यावरणाच्या हितासाठी' नसते. भारतीय विचारांत व्यक्तीचा शारीरिक, मानसिक, बौद्धिक आणि आध्यात्मिक

ह्या चारही स्तरांवरचा विकास आवश्यक मानलेला आहे. तो होण्यासाठी उपभोग संयमित असणं अत्यावश्यक असतं. ह्या साधनेचा अंतिम उद्देश 'तो विकास' हा आहे. त्यातून पर्यावरणाचं हित साधलं जाणं हे त्या प्रक्रियेचं उप-फल असतं. चळवळींमध्ये हा आयाम समाविष्ट नसतो.

तरीही मला असं वाटतं की, चळवळीही आवश्यक आहेत आणि साधनाही. ह्या दोन मार्गांत पूरकत्व आहे. कोणाला एक मार्ग आवडेल-पटेल-पेलेल; तर कुणाला दुसरा. मार्ग कोणताही असो : महत्त्वाची आहे ती वाटचाल. माझा आग्रह त्यासाठी असतो. आंदोलनात सहभागी होण्यासाठी एका प्रकारची कृती आवश्यक असते; तर जीवनशैली-परिवर्तनासाठी वेगळ्याच प्रकारची. ज्याला जो मार्ग आवडेल, त्यानं तो स्वीकारावा आणि त्यानुसार निर्धारपूर्वक कृती करावी.

* * *

सुनीतीताईंनी आणखी एक मुद्दा असा मांडला आहे की, 'गावागावांत जे लोक वेगळ्या वाटा चोखाळताहेत; त्यातून तिथलं समाजजीवन बदलण्याचा, शोषण थांबवण्याचा प्रयत्न करताहेत त्यांची दखल ग.सं.मध्ये घेतली जाताना जाणवत नाही.' हे खरं आहे, कारण ग.सं.चा फोकस तो नाहीच. ग.सं. दखल घेणार ती जीवनशैलीत परिवर्तन करणाऱ्यांची. अगदी प्रारंभापासून अशांची माहिती ग.सं.मध्ये येत आहे, नि ती वाचकांना प्रेरक वाटत आलेली आहे. तपपूर्तीनिमित्त तर ग.सं.नं ह्या परिवर्तनाचे विशेष प्रयत्न करणाऱ्या 'हरित साधका'ंना सर्वांपुढे ठेवलं. त्या लेखांचं पुस्तक करून त्या माहितीला स्थायित्व दिलं. जे गावागावांत समाज-परिवर्तन करताहेत, त्यांची माहिती ही तो फोकस असणाऱ्या मासिकांत येतेच. 'ग.सं.मध्येही ती आलीच पाहिजे' असं मला मुळीच वाटत नाही.

विवेकानंदांनी एके ठिकाणी असं म्हटलंय की, 'प्रत्येक राष्ट्राला एक नियति-नियोजित कार्य असतं'. मला वाटतं की, राष्ट्रच का : प्रत्येक व्यक्ती, संस्था, माध्यम ह्यांचंही एक नियतिनियोजित कार्य असतं. 'निसर्गस्नेही जीवनशैलीसाठीच्या आत्मपरिवर्तनाचे विचार आणि कृती ह्यांचा प्रसार' हे ग.सं.चं नियति-नियोजित कार्य आहे असं मी मानतो. समाजपरिवर्तनाच्या कार्याविषयी आपुलकी बाळगूनही ग.सं.नं यावत शक्य आपलं नियतिनियोजित कार्यच करावं, हेच सर्वस्वी उचित नाही का?

महत्त्वाचं निवेदन

गेली २५ वर्षे मी विविध माध्यमांद्वारे पर्यावरणविषयक जनजागृतीचं काम सातत्यानं करत आहे. सुरुवातीला ग्रंथलेखन आणि व्याख्यानं ह्या दोन माध्यमांमधून हे काम होत होतं. १२ वर्षांपूर्वी, डिसेंबर २००१ पासून 'गतिमान संतुलन' सुरू झालं, आणि २००५ पासून निवासी-अनिवासी शिबिरांचीही जोड ह्या कार्याला मिळाली.

ग.सं.मुळे ह्या सर्वच कार्यांचा वेग आणि विस्तार दोन्ही वाढला. तथापि, गेल्या २-३ महिन्यांपासून ग.सं. ह्या उपक्रमाचा थोडासा वेगळ्या विचार गांधीयानं करावासा वाटतोय.

हे मासिक १२ वर्षे मी एकट्यानंच सातत्यानं चालवलं. प्रामुख्यानं मीच लिखाण करायचो. वारंवार आवाहन करूनही इतरांकडून लेखनसहकार्य अत्यल्पच मिळालं. कदाचित ग.सं.ची वैचारिक अपेक्षा वेगळी, जास्त अशी असल्यामुळेही असं घडलं असेल. लेखकांची वा कार्यकर्त्यांची फळी उभी करण्यात मी कमी पडलो हेही खरं. त्यामुळे ग.सं. हा एकखांबी तंबूच राहिला.

पण, गेल्या १-२ महिन्यांपासून हा गाडा असा एकट्यानं ओढणं मला मानसिकदृष्ट्या त्रासदायक, तणावकारक होऊ लागलं आहे. तसंच, दरमहा कुडावळे ते पुणे हा प्रवास करून जाऊन तिथली सगळी उस्तवारी करणं शारीरिकदृष्ट्याही अवघड वाटू लागलं आहे. काही मित्र पत्ते चिकटवण्याच्या कामात नियमानं सहकार्य करत आहेत ही आनंदाची बाब आहे. पण, माझा प्रवास टळू शकेल अशा प्रकारे अक्षरानं, प्रुफं तपासणं, लेआऊट, छपाई, फोल्डिंग, पोस्टिंग ही सर्व पुण्यातली कामं करण्याची/करून घेण्याची जबाबदारी घेणारं कोणी नाही. ह्या सर्व कामांची जबाबदारी स्वीकारणारं कोणी तरी पुढे यावं अशी आता माझी अपेक्षा आहे. अशा व्यक्तीस यथाशक्य मानधन देण्याचीही माझी तयारी आहे.

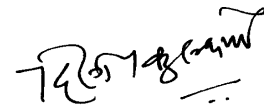
अशा प्रकारे सहकार्य मिळू शकलं नाही, तर मात्र आताच्या पद्धतीनं ग.सं. चालू ठेवणं मला शक्य होईलसं सध्या तरी वाटत नाही. ह्या परिस्थितीत ग.सं.च्या बाबतीत अनियमितपणा येणं, कमी पानांचा अंक निघणं, पुढच्या मार्चनंतर (अजून १ वर्षानंतर) केव्हाही ग.सं.चं प्रकाशनच बंद करावं लागणं, ह्यांपैकी काहीही घडू शकतं. आजमितीस ज्यांची वर्गणी जमा आहे त्यांना वर्षभर अंक देण्याची जबाबदारी मी पार पाडीन. पण, येथून पुढे वर्गणी भरणाऱ्यांना कदाचित १२ अंक मिळू शकणार नाहीत.

वरीलपैकी कोणत्याही गैरसोयी सोसण्याची ज्यांची तयारी असेल अशांनीच ह्यापुढे वर्गणी भरावी, ही नम्र विनंती.

जे वर्गणीदार ह्या परिस्थितीत नव्यानं वर्गणी भरू इच्छित नाहीत त्यांनी आणि इतरही सर्व वर्गणीदारांनी आपापले ई-पत्ते कृपया कळवावेत; म्हणजे ग.सं. नियमितपणे सुरू राहण्याची, किंवा ई-अंक स्वरूपात तो प्रकाशित होण्याची स्थिती निर्माण झाल्यास सर्वांशी पुन्हा संपर्क करता येईल.

सध्याच्या परिस्थितीत ग.सं.ला कोणत्याही प्रकारे आर्थिक अडचण निर्माण झालेली नाही. त्यामुळे वाचकांकडून वर्गणीव्यतिरिक्त कोणत्याही आर्थिक सहकार्याची अपेक्षा नाही, ह्याची कृपया नोंद घ्यावी.

—दिलीप कुलकर्णी, प्रकाशक

अत्याचार निसर्गावरचे... (पृष्ठ ३ वरून) हानीकारक असं संसाधन वापरतो; आणि प्रत्येक वेळीं नव्या ग्लासातलं पाणी उष्टं करून मोठ्या प्रमाणात पाणी वाया घालवतो. जेवणासाठी कधी स्टीलची ताट असतात, तर कधी मेलॅमाइनच्या डिश. त्या पुनःपुन्हा धुवून वापरल्या जातात; पण, स्टायरोफोमच्या थाळ्या मात्र एकदाच वापरून फेकून दिल्या जातात. जेवणाच्या ताटाबरोबर प्रत्येकाला एक कागदी हातरुमाल दिला जातो. खरं तर प्रत्येक ठिकाणी हात धुण्यासाठी नळ असतात, मग हे कागदी हातरुमाल कशासाठी? एवढा कागद आणि पर्यायानं झाडं आपण वायाच घालवत नाही का? कागदाचं उत्पादन, वाहतूक ह्यांसाठी किती वीज, डीझेल वापरलं जातं?

ह्या जेवणावळीचा दुसरा भाग म्हणजे अन्नपदार्थ. हल्ली जेवणामध्ये इतके भरमसाठ प्रकार असतात की, कोणता किती खेपेल ह्याचा अंदाज न आल्यानं सगळेच पदार्थ खूप बनवावे लागतात. त्यामुळे अन्न उरण्याचं आणि वाया जाण्याचं प्रमाण खूप असतं. तसंच, पदार्थाची संख्या खूप असल्यानं प्रत्येक पदार्थ चवीपुरता घेता घेता पान इतकं भरतं की, ते संपवणं अशक्य होऊन बसतं. ह्यातून पानात अन्न टाकण्याचं प्रमाणही खूप वाढतं. मला कित्येकदा असं वाटतं की, थोराघरच्या एका समारंभात वापरलं जाणारं अन्नधान्य हे एखाद्या गरीब कुटुंबाला वर्षभर पुरेल इतकं असतं! ते अवघ्या अर्ध्या दिवसात फस्त केलं जातं किंवा वाया घालवलं जातं.

निमंत्रितांची संख्या जेवढी मोठी, तेवढा मोठा हॉल किंवा लॉन्स गरजेच्या उरतात. मोठ्या हॉलच्या बांधकामासाठी संसाधनही जास्त लागतात. मोठमोठ्या लॉन्ससाठी जमीन आणि पाणी ही दोन जीवनावश्यक संसाधनं मोठ्या प्रमाणात वापरली जातात. त्यांचा

कोणताही उत्पादक उपयोग न होता, केवळ देखावा आणि भपका ह्यांसाठी ती वापरली जातात. एवढ्या लोकांच्या गाड्यांच्या केवळ पार्किंगसाठी केवढी मोठी जागा लागते! हाही जमिनीचा अनुत्पादक उपयोगच आहे.

पर्यावरणाच्या, आणि आपल्याच हितकारक भविष्यकाळाच्या रक्षणासाठी समारंभामध्ये काही थोडे बदल केले, तर ही संसाधनांची नासाडी आपल्यालाही थांबवता येईल. उदा. (१) निमंत्रितांची संख्या मर्यादित ठेवली, तर हातानंच पोस्टकार्डे लहूनही निमंत्रण देता येईल. किंवा अंतर्देशीय पत्रावर छापलेले साधेसे निमंत्रण घ्यायला काय हरकत आहे? (२) खरेदी करताना तर प्रत्येक वस्तूच्या दीर्घकालीन आवश्यकतेबाबत शंभर वेळा विचार करावा. नेहमी वापरल्या जातील आणि खरंच गरजेच्या असतील तरच त्या खरेदी कराव्यात. (३) सजावट करताना पानाफुलांची आणि ती सुद्धा अल्पशी अशी करावी. (४) आपल्याकडील समारंभांत 'वापरा-फेका' स्वरूपातल्या कोणत्याही वस्तू न वापरण्याबाबत हॉलमालक किंवा केटररकडे आग्रह धरवा. अक्षता, पेढे फ्लॅस्टिक पिशवीत पॅक करून न वाटता सुटे वाटावे. (५) जेवणाचा वेत साधासा ठेवून अन्न उरण्याचं प्रमाण कमी करता येईल. उरलेलं अन्न डब्यांतून घरी आणता येईल. आजूबाजूच्या लोकांना किंवा एखाद्या गरीब मुलांच्या वसतीगृहात किंवा अनाथाश्रमात नेऊन ते वाटता येईल.

असे अनेक साधे, सोपे; पण निर्धारपूर्वक करावे लागणारे बदल आपण करत गेलो, तर आज निसर्गासाठी अ-मंगल बनलेली कार्ये ही खरोखरच्या मंगलकार्यात रूपांतरित व्हायला वेळ लागणार नाही.

(क्रमशः)

इंग्रजी नियतकालिकांतील पर्यावरणविषयक लेखांचा सटीक परिचय

हिरवं वाचन

अजित बर्जे

पण तेच नम्मलवार आपल्या शास्त्रीय परिभाषेतून एखाद्या शास्त्रज्ञांच्या समुदायालाही आपल्या वाणीने खिळवून ठेवण्यात वाकबगार होते. विनोबांच्या विचारसरणीशी जुळलेल्या ध्यायामुळे त्यांचे राहणीमानही अत्यंत साधे बनले होते.

त्यांच्या सुरुवातीच्या काळात एका पत्रकाराने त्यांना प्रश्न केला की, शेतकरी सेंद्रिय शेतीकडे वळतील ह्याची त्यांना खात्री आहे का? त्यावर त्यांचे उत्तर होते, "ते आता वळतील की नाही ह्याची मला फिकीर नाही; पण मी खात्रीपूर्वक सांगू शकतो की, मी जे बीजारोपण करत आहे ते इतके शुद्ध आहे की, काही अंकुर लगेच उगवतील, काहीना थोडा कालावधी लागेल, तर काहीना कैक वर्षे लागू शकतील; पण, उगवेल तर नक्कीच!" गप्पांच्या ओघात एकदा जेव्हा असा विषय निघाला की, प्रत्येकाला त्याच्या मृत्यूच्या शिलालेखावर काय लिहिलेले बघायला आवडेल, त्यावेळेस त्यांचे उत्तर होते : 'इतरांची झोप उडवणारा एक मनुष्य इथे शांत चिरनिद्रा घेत आहे!'

आयुष्याच्या शेवटच्या श्वासापर्यंत कार्यरत असलेले नम्मलवार ह्यांचे जेव्हा ३० डिसेंबर रोजी वयाच्या ७५व्या वर्षी निधन झाले, त्या दिवशी ते कावेरी खोऱ्यातील मिथेन वायू-प्रकल्पाला विरोध करण्यासाठी आंदोलन करत होते!

□ 'द हिंदू' ह्या आशयधन पत्रकारितेसाठी प्रसिद्ध असलेल्या (दैनिक व) प्रकाशन-संस्थेचे दरवर्षी विविध विषयांवर सर्वेक्षण व विश्लेषणात्मक वार्षिकीक प्रसिद्ध होत असतात. त्यातील एक असलेला 'सर्व्हे ऑफ एनव्हायरॉन्मेंट' हा पर्यावरणाची सद्यःस्थिती उलगडून दाखवणारा महत्त्वाचा दस्तऐवज नुकताच प्रसिद्ध झाला आहे. ह्या वर्षीचा त्याचा विषय आहे 'हिमालयाजु : दि चॅलेंजेस्'. दि हिमालयाजु, एनर्जी अँड रिसोर्सेस, नेचर अँड सिटीज व इशूज अशा चार विभागांत त्या त्या विषयाची मांडणी विविध लेखांतून त्यांनी केली आहे. जिज्ञासूंनी तो अंक मिळवून सर्वच लेख वाचावेत.

□ विज्ञान व तंत्रज्ञान खात्यातर्फे 'डीम २०४७' नावाचे मासिक प्रसिद्ध होते. विज्ञानाशी संबंधित विविध लेख ह्या मुखपत्रातून प्रसिद्ध होत असतात. फेब्रुवारी २०१४च्या अंकात 'क्लायमेट चेंज-अ थ्रेट टू दि सुंदरबन सिस्टिम्स' हा एक माहितीपूर्ण लेख प्रसिद्ध झाला आहे. युनेस्कोने जागतिक नैसर्गिक वारसा-यादीत १९८७मध्ये समाविष्ट केलेला हा दहा हजार वर्ग कि.मी.चा परिसर हा जगातील सर्वांत मोठा त्रिभुज प्रदेश आहे हे आपण जाणतोच. नैसर्गिकदृष्ट्या अनन्यसाधारण महत्त्व असलेला हा प्रदेश पाणथळ व खारफुटीच्या जंगलांनी व्यापलेला असून अतिशय समृद्ध जैववैविध्य तेथे आढळते. पर्यावरणात होणाऱ्या बदलांमुळे त्यावर होणाऱ्या गंभीर परिणामांची चर्चा ह्या लेखात केली गेली आहे. इच्छुक वाचकांनी ajitbarje@gmail.com वर ई-मेल केल्यास त्या अंकाची ई-आवृत्ती पाठवता येईल.

एप्रिल-मे हे महिने म्हणजे आंब्यांचा हंगाम. अन् आंबा म्हणजे फक्त हापूस. त्याचा रंग, स्वाद, चव... अहाहा! पण, क्षणभर थांबा. हापूसची पेटी आणायला जाण्यापूर्वी

हापूसचे खरे रंग

ही पुस्तिका वाचा. ती फळं नसून विषाचे प्याले कसे आहेत; ते पर्यावरणाची हानी करी करतात हे समजून घ्या. अन् तरीही 'हापूसच खायचा' असं वाटलं, तर अवश्य खा.

देव(च) आपलं भलं करो!
पृष्ठे : २४ * किंमत : ₹.५

अलीकडेच प्रकाशित झालेली ही पुस्तकं वाचलीत का?

राजहंस प्रकाशन

- **ऊर्जा-संयम** : संयमित ऊर्जा-वापरतून धारणाक्षम विकासाकडे नेणाऱ्या जीवनशैलीची मांडणी । दिलीप कुलकर्णी । ₹.१००
- **हरित साधक** : स्वास्थ्य, आंतरिक विकास आणि पर्यावरण-संतुलन ह्यांसाठी जीवनशैलीत परिवर्तन केलेल्या असामान्य सामान्यांचा परिचय । संकलित । ₹.१००
- **बदलू या जीवनशैली** (२ भाग) : 'गतिमान संतुलना'तील निवडक संपादकीयांचं संकलन । दिलीप कुलकर्णी । ₹.८० प्रत्येकी

संतुलन प्रकाशन

- **जोपासना घटकत्वाची** : आधुनिक पदार्थविज्ञानातून उदयाला आलेल्या प्रणाली-दृष्टिकोणाची पर्यावरणाच्या परिप्रेक्ष्यात मांडणी । दिलीप कुलकर्णी । ₹.१०
- **उगम आणि शेवट** : वापरातल्या वस्तूविषयी मार्गदर्शन । पौर्णिमा कुलकर्णी । ₹.१०

ही सर्व पुस्तकं पुण्यात उज्ज्वल ग्रंथ भांडार, अप्पा बळवंत चौक इथे उपलब्ध असतात.

दूरभाष : २४४५ ६९०८, २४४६ २२६८

त्यांच्या कामाची पद्धतही अनोखी होती. कुठलीच गोष्ट ते शेतकऱ्यांच्या कधी गळीं उतरवत नसत. त्यांना हे नक्की माहित होते की, प्रत्येक शेतकऱ्याला त्याच्या जमिनीचे व त्यावर घेतल्या जाणाऱ्या पिकाचे परंपरेतून आलेले ज्ञान असते. बदलत्या परिस्थितीनुसार, तसेच इतर शेतकऱ्यांच्या अनुभवांची जोड देऊन अधिक प्रभावीपणे तो कसे काम करू शकेल, ह्याची जाणीव ते करून घ्यायचे एवढेच. तेही सहज एखाद्या कथेतून, म्हणीतून : ज्यामुळे एखादा निरक्षर शेतकरी सुद्धा त्यामधून बोध घेऊन शेतीत बदल करू शकेल.

वर्गणी मनिऑर्डरने पाठवताना...

- प्रत्येक वर्गणीदाराच्या नावाची ३०० रु.ची स्वतंत्र म.ऑ. करावी, जेणेकरून त्यांचा नाव-पत्ता आम्हाला त्याच वेळीं कळेल.
- ई-म.ऑ.वर पुढीलप्रमाणे संदेश छापण्यास सांगावे : नवीन वर्गणीदार असल्यास : New Subscriber. जुना वर्गणीदार असल्यास : Renewal (पावती क्रमांक). आम्हाला त्यावरून आवश्यक ती माहिती मिळते.

सौर दिनदर्शिका	सौर वैशाख, शके १९३६ (एप्रिल-मे २०१४)						
रवि	सोम	मंगळ	बुध	गुरु	शुक्र	शनि	
१	२	३	४	५	६	७	८
९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६
१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४
२५	२६	२७	२८	२९	३०	३१	३२
३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०

गतिमान संतुलन

□ फक्त एका वर्षाचीच वर्गणी स्वीकारली जाईल. □ वार्षिक वर्गणी टपालखर्चासह आहे. □ अंक दरमहा दि.२१ला पोस्टात टाकला जातो. महिनाअखेरपर्यंत तो न मिळाल्यास तशी पोस्टकार्डवरील तक्रार कुडावळ्यास पाठवा. प्रती शिल्लक असल्यास दुसरी प्रत पुढच्या अंकासोबत अवश्य पाठवली जाईल. □ जुन्या अंकांच्या प्रती शिल्लक नसतात. □ वार्षिक वर्गणी म.ऑ.ने कुडावळ्यास पाठवावी, चेक नकोत. □ वर्गणी पुण्यात उज्ज्वल ग्रंथ भांडार, अप्पा बळवंत चौक, येथे रोखीने भरता येते.

गतिमान संतुलन सौर वैशाख, शके १९३६

पंजीकरण क्र. : MAHMAR/2002/12860
घोषणापत्र क्र. : PHM/SR/176/VIII/2002, दि.3/10/2002

प्रे } गतिमान संतुलन,
ष } कुडावळे ४१५७१२,
क } ता. दापोली, जि. रत्नागिरी

टपालने सवलतीच्या दरात पाठवण्याचा परवाना क्र. : PNCW/M-186/2012-2014
तिकिटाशिवाय पाठवण्याचा परवाना क्र. : WPP-13

खाली चिकटवलेल्या आपल्या नाव-पत्त्याच्या चिटीवरचा कालावधी एप्रि. १४ असा नोंदलेला असेल, तर आपली वर्गणी ह्या अंकाबरोबर संपते. कृपया त्वरित नूतनीकरण करा.

पावती क्रमांक कालावधी पर्यंत

प्रति